

ТОЛЕРАНТНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА В СИТУАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті розглядається питання толерантного спілкування як етична проблема духовної культури суспільства в ситуації постмодернізму. Зазначається, що зовнішнім проявом культури спілкування є етикет, що являє собою зовнішню толерантність, а мораль як форма суспільної свідомості і як сукупність існуючих вдач допомагає людині у виборі лінії поведінки, корегує її вчинки й відносини.

Людина завжди була центром філософських міркувань, як і її взаємодія із оточуючим світом. Але сучасність вимагає нового осмислення ситуації спілкування людини в період значних суспільних та культурно-історичних змін, які природно впливають на загальну поведінку суспільства та спонукають до кардинальної переструктуризації системи ціннісних орієнтацій людини. **Актуальність теми** обумовлена тим, що в сучасному світі проблема спілкування набуває найбільшої гостроти. Будучи взаємодіяльністю, що базується на потребі людини в людині, первинною умовою її буття як людини, воно вимагає обов'язкової втіленості в соціум і адекватного в ньому перебування. Повсякденне життя людини безпосередньо стає ареною зустрічей і діалогів різних ціннісних світів і культур, що спричиняє встановлення певних правил як спілкування, так і поведінки, виконуючи які необхідно не тільки орієнтуватися у проблемі спілкування, що виникла, а також бути психологічно готовим до тієї або іншої дії для її вирішення.

Головним досягненням демократизації та гуманізації сучасного суспільства стали тенденції, що змінили зміст і форму спілкування людей один з одним, насамперед, воно стало більш вільним. Люди відчули смак волі самовираження, що проявляється й у розкритості, з якою вони стали спілкуватися один з одним, і в розширенні сфери спілкування. Відношення до спілкування як цінності суттєво змінилися [1: 343]. Зростаюча в сучасний період динаміка міжособистісних і міжкультурних контактів не тільки руйнує сталі форми людського спілкування, а й сама піддається "олюдненості" [2: 3]. Людське суспільство, якою не була б його форма, є продуктом взаємодії людей. Саме особисте, індивідуальне відношення індивідів один до одного створило – і повсякденно створює – існуючі відносини [3: 245]. Відповідно, область дослідження самого феномену спілкування в постнекласичній філософії здобуває все більшу актуальність.

Мета статті – узагальнюючи вищезазначене, більш доцільно розглянути спілкування через такі питання, як:

- основа продуктивного спілкування – його культурність та моральність;
- толерантність як найважливіша етична характеристика комунікативної взаємодії;
- філософія діалогу в минулому та теперішньому.

У постмодерністський період розвитку суспільства потреба в спілкуванні усвідомлюється людьми як життєва необхідність і, як наслідок, зростає увага до культури спілкування, уміння і навичок людського "обходження".

Культура спілкування – поняття філософії й етики, що окреслює норми й принципи продуктивного спілкування та їхню реалізацію в бутті особистості [4: 101]. Це система норм, принципів і правил спілкування, а також технології виконання, виробленої людським співтовариством з метою оптимізації та ефективності комунікативної взаємодії. Культураспілкування потребує знань, розуміння й дотримання тих норм міжособистісного спілкування, які, по-перше, відповідають гуманістичному підходу до інтересів, прав і свобод особи; по-друге, прийняті в даному співтоваристві як "керівництво до дії"; по-третє, не суперечать поглядам і переконанням самої особистості; по-четверте, припускають її готовність і вміння дотримуватися цих норм. Рівень культури спілкування найтіснішим чином пов'язаний з моральними установками, цінностями, комунікативними ідеалами і стереотипами суспільства – з тим, що становить поняття моральної культури.

Поняття моральна культура містить у собі рівень моральної свідомості, специфіку моральних відносин з оточуючими особливості поведінки й спілкування [3: 357]. Моральна культура допускає в спілкуванні тактовність, зацікавленість у справах партнера, вміння триматися гідно, терпляче вислуховувати думку співрозмовника [5: 173].

Культура спілкування є якісною характеристикою мистецтва спілкування, яка в тому і полягає, щоб поставити людину вище її окремих недоліків і недосконалостей, бачити і цінувати в іншому індивідуальні, неповторні особистісні риси, розуміючи, що цінність особистості не повинна залежати від її окремих властивостей [1: 347]. Додамо, що продуктивність спілкування досягається при дотриманні певних умов:

- поважне ставлення до партнера, стриманість, увічливість;

- ясність цілей спілкування, готовність зрозуміти, оцінити і прийняти судження співрозмовника;
- постійне самовдосконалення, підготовка себе до спілкування;
- дотримання принципу толерантності, що породжує взаємну довіру й допомагає попереджувати переборювати конфліктні ситуації.

Толерантність, що стає досить актуальною проблемою на початку XXI ст., враховуючи різноманіття регіональних конфліктів та їх вплив на глобальну ситуацію у світі, є універсальною ознакою культури спілкування. Зовнішнім проявом культури спілкування є етикет, що являє собою зовнішню толерантність – набір правил взаємовідносин між людьми в стандартних ситуаціях, що дають можливість комфортного спілкування. Внутрішнім проявом культури спілкування є світоглядна толерантність, що означає здатність до сприйняття цінностей і архетипів іншої культури спрямованість на діалог [4: 101-102].

Толерантність як один із головних аспектів культури спілкування людини є етичною характеристикою дистанційованої, незаангажованої поваги до інтересів інших [6: 256]. Важко розглядати цю дефініцію окремо від спілкування, отже, вона впливає на нього в будь-якій ситуації та часі, незалежно від віку, статі, національності та професійної приналежності. У процесі спілкування люди як фізично, так і духовно створюють один одного, таким чином формуючи та відтворюючи якісно нове суспільне життя. Етика як вчення про толерантну комунікацію є носієм різних проявів моралі (що найбільш актуально у світі XXI ст.), та стає не просто рефлексією над мораллю, а й особистісним рівнем морального буття. Розглянемо погляд на спілкування з боку етики.

Спілкування в етиці розуміється як фундаментальна передумова й основа людського життя. Етика розглядає спілкування як необхідну та найважливішу потребу людей, як спосіб людського існування й життєдіяльності. Усе людське життя є системою відносин, кожна людина повинна "вписатися" у неї, знайти вірне, оптимальне співвідношення "Я" і не-"Я". І в цьому аспекті метою етики є створення оптимальної моделі гуманних і справедливих відносин, що забезпечують високу якість спілкування [1: 11].

Мораль характеризує людину з погляду її здатності жити в людській спільноті. Простір моралі – відносини між людьми, які наповнюються моральним змістом, приймають гармонічний характер у міру того, як вони стають взаємними [7: 20].

Як форма суспільної свідомості і як сукупність існуючих вдач мораль допомагає людині у виборі лінії поведінки, корегує її вчинки та відносини. Мораль є історично першим способом соціальної регуляції, що забезпечує погодженість дій індивідів і оптимальне зіткнення індивідуальних інтересів з інтересами соціального цілого. Таким чином, об'єктивна сутність моралі полягає в тому, щоб забезпечити баланс особистого й суспільного блага, внести гармонію в процес людського спілкування. Досягненню балансу в людських відносинах служить система моральних принципів, норм і ідеалів, що регулюють і регламентують поведінку людей у суспільстві [8: 102].

Комунікативна поведінка, розглянута через призму толерантності, орієнтована на розуміння, вона припускає прийняття іншого як самодостатньої цінності, причому сутність спілкування характеризується взаємним визнанням самоцінності об'єктів спілкування.

Дійсне філософське осягнення аспектів людської комунікації неможливо сьогодні уявити поза етичною перспективою, як і етику, що відповідала б досвіду й реаліям нинішньої пори, неможливо уявити й вибудувати в розриві від філософії діалогу, філософії людського спілкування [4: 6]. Постмодерністська програма сучасної філософії в останніх своїх версіях звертається до філософії діалогу, зробимо те ж саме.

Тема діалогу, відкритості до інших входить у сферу зацікавленості філософії та культурної свідомості в цілому на основі епохального досвіду самотності, відчуженості і автоматизації людського життя [4: 4]. Людський індивід середини XX ст. гостро відчуває свою самотність, відчуженість, некоммунікабельність і, відповідно, прагне до подолання цих обмежень, до екзистенціальної відкритості, спілкування, що й дало початковий імпульс філософії діалогу XX ст. [2: 370].

Діоген Лаєртський стверджував: "Діалог – це розмова, що складається з питань і відповідей про предмет філософський або державний, котра зберігає правильність виведених характеристик і опорядження мови. Діалектика – це мистецтво доказів, які служать твердженню або спростуванню в питаннях і відповідях співрозмовників". Таким чином, ми повертаємося до джерела розуміння діалектики як своєрідної школи діалогу, мистецтва правильної, розумно побудованої бесіди. Для мислителя античного періоду головним у діалозі була його мета як особлива, повторювана, цілеспрямована інтелектуальна діяльність, а тому діалектика й цінувалася як незамінний спосіб або мистецтво такої діяльності [2: 21].

З однієї сторони античний і, насамперед, сократівський діалог є найближчим орієнтиром і прообразом для сучасної філософії діалогу. З іншого боку, діалог для античної людини є своєрідним мистецтвом. Сократівський діалог розвертається скоріше не за типом зустріч-спілкування, а за типом

своєрідної цілеспрямованої діяльності. Саме як цілеспрямованій діяльності діалогу Сократа властиві певні методичні способи, насамперед – це діалектика, іронія, меєвтика. Тісний союз діалогу й діалектики є типовим як для Сократа, так і для античної думки в цілому. Сократ розглядає діалектику як мистецтво істини через шлях зіткнення протилежних думок, як спосіб ведення вченої бесіди [4: 24].

Розглядаючи проблематику діалогу та спілкування в європейській культурі слід зазначити, що світогляд ренесансного гуманізму, який формувався в процесі живого спілкування (безпосереднього і епістолярного) його творців – італійських мислителів, літераторів, політиків другої половини XIV – XV ст. стає, очевидно, першим в європейській історії як культура спілкування культур [2: 42]. На відміну від ренесансного, індивідуалізм Нового часу приступив до рішення завдання погодженості права людського індивіда на самотність і самотвердження з аналогічними правами інших людей і необхідними для цього соціальними гарантіями. Таким чином було виділено одне основне прагнення – прагнення бути, стверджувати й поширювати в майбутнє власне існування, існування свого неповторного "Я" [4: 43].

Представники класичної німецької філософії І. Кант і Й.-Г. Фіхте були схильні до монологічно-діяльнісної інтерпретації людського життя. Причетність людей до єдиного морального закону, повага цього закону й робить їх людьми. Власне людське в усіх індивідів – це їх спільна, загальна моральна сутність, і в реалізації цієї сутності всі "розумні істоти" принципово є рівними між собою. Проти такої монологічної позиції виступає Ф. Шлейєрмахер, котрий у своїй полеміці висвітлює особливе, індивідуальне начало людського буття. Він стверджує, що саме у "своєрідності окремої істоти" необхідно шукати вище моральне начало, яке відкривало б зміст особистості". Основним виміром існування людського співтовариства для Шлейєрмахера залишався вимір духовного спілкування. Індивідуалізація, любов, взаєморозуміння взаємодоповнює значні виміри цього "внутрішнього", духовного спілкування, яке Шлейєрмахер бачить як дійсну мету людського існування [2: 63-65].

Відомий дослідник комунікації К. Ясперс наполягав на фундаментальному її значенні для людського існування в цілому, він насамперед розділяв комунікацію наявного буття та екзистенціальну комунікацію. Реальний досвід підказує, що одна справа – поверхова комунікабельність, готовність обговорювати що завгодно і з ким завгодно, зовсім інше – глибинна, сутнісна відкритість. Іншому, готовність розділити його проблеми та біль, діалог як внутрішній напрямок життя (екзистенціальна комунікація в термінології Ясперса). Часто трапляється, що відкритість до контактів на рівні "наявного буття" приховує не що інше, як глибинну монологічність, нездатність і байдужість до яких-небудь сутнісних відносин з іншими. Людині егоїстично налаштованій і самодостатній нерідко легко вступати в поверхневе спілкування з ким-небудь, тому що все це для неї не всерйоз, і навпаки, особистість по-справжньому відкрита, зовні може здаватися замкнутою, однак для неї є важливим зберегти стан внутрішнього діалогу. Разом з тим вона відчуває відповідальність за свої відносини з людьми й схильна морально їх поглиблювати [2: 146]. "Комунікація є першопричиною екзистенції", саме на екзистенціальному рівні людське існування по-справжньому "є спів-існуванням", отже "кожна втрата комунікації та її розрив і є втратою існування". Така комунікація "здійснюється між двома особистостями, які не являють собою що-небудь або кого-небудь іншого. Саме в цьому процесі відбувається взаємне створення особистостями одне одного". На відміну від типу комунікації "за ідеєю" перед нами з'являється не колега, не співвітчизник, а жива неповторна людина, наш конкретний партнер у діалозі [2: 146-151].

Впливовою течією європейської етичної думки останніх десятиліть є комунікативна етика, що розвивається переважно німецькими дослідниками – К.-О. Апелем, Ю. Габермасом. Відповідно до поглядів К.-О. Апеля, критерій правильності і обґрунтованості етичних норм є не що інше, як досягнення консенсусу в практичному дискурсі згідно з регулятивним принципом трансцендентальної комунікації. Таким чином вчений намагається з'єднати принциповий, теоретично значущий облік множинності людських думок і позицій і необхідний рівень раціональної строгості. Дискурс повинен мати конструктивний характер, його учасники, у свою чергу, повинні бути налаштовані серйозно і відповідально, володіти необхідною комунікативною компетентністю. Як це висловлює сам Апель, ми повинні розуміти один одного "з випереджальною рефлексією". Апель називає свою теорію "трансцендентальною комунікативною етикою". "Саме в рамках реального комунікативного співтовариства людства повинне послідовно реалізовуватись ідеальне комунікативне співтовариство"; етика людського спілкування й спільної відповідальності з'являється в зображенні Апеля як етика "збереження реального й, одночасно, реалізації ідеального комунікативного співтовариства" [2: 373-375].

Ю. Габермас виділяє дві форми комунікації – комунікативна дія і дискурс. Комунікативна дія характеризується діалогічністю, вона не є однозначною та орієнтує учасників на досягнення взаєморозуміння. На відміну від комунікативної дії, в якій на місце мовних висловлювань можна поставити дії, вчинки, переживання та їхнє вживання, в дискурсі необхідно звертати увагу лише на мовні висловлювання, вчинки і стани учасників не є його складовими [2: 377]. За словами Габермаса, саме в дискурсах проявляється прагнення вирішити головне завдання – відновити згоду, що полягає в

комунікативних діях, але яка стала проблематичною. Щоб вирішити поставлене завдання й уникнути порушення побутово-мовного спілкування, його суб'єкти повинні виконувати кілька основних правил і насамперед бути здатним інтенціонально повідомляти й, відповідно, розуміти зміст міжособистісного спілкування. Суб'єкти дискурсу повинні оволодіти "комунікативною компетенцією" або "універсальною прагматикою" як можливістю встановлення взаєморозуміння за допомогою використання універсалій, що конституують ситуацію діалогу. Ці універсалії є досить конструктивним засобом для досягнення ідеальної мовної ситуації та забезпечують можливість кожному бажаному взяти участь у дискурсі [8: 86].

Висновки. Сучасний світ потребує внесення значних змін при розгляданні феномену спілкування. Різноманітні політичні, соціальні та історичні трансформації значно вплинули на суспільство, що привело також до трансформації манери спілкування, його мотивів та взагалі переоцінки цінностей людства. Окрема особистість формує індивідуальну культуру на основі соціокультурного багажу суспільства. Від того, яка це буде людина, наскільки вона буде морально розвинута, якими будуть її ціннісні установки та цілі залежить створення сучасності, а також якісний розвиток майбутнього. Таким чином, розгляд теми толерантності як головного компонента спілкування є не просто звичайною зацікавленістю, а сучасною проблемою, яку необхідно розв'язувати. Сучасні люди стали байдужими один до одного, елементарна турбота про незнайому людину нині велика рідкість, а якщо ця людина випадково щось заподіяла іншій, то на неї обрушується шквал негативних емоцій. Тож толерантна комунікація як особистісний рівень морального буття – це питання сучасності. Для того щоб краще проаналізувати цю проблему ми розглянули такий аспект філософії людського спілкування як філософія діалогу, прагнучи порівняти погляди філософів минулого та сучасності. Узагальнюючи їх думки, наведені вище, можна коротко виділити такі етапи: спочатку діалог був лише деяким мистецтвом, засобом вести вчену бесіду, далі звертається увага на неповторність "Я" людини, її права на самобутність, через деякий час увага звертається на духовність спілкування, ще далі на її глибину, а сучасні вчені для повноцінного дискурсу акцентують увагу на тому, що суб'єкт спілкування повинен володіти комунікативною компетенцією.

На основі взаємної толерантності, згоди, поваги й прийняття особистості іншого можлива конструктивна взаємодія різних соціальних шарів, націй та етносів. Таким чином, досить закономірно, що пошук рецептів подолання відчуження людини від світу інших стає також сферою філософського вивчення, з метою побудування нового, більш життєздатного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Этика: Учеб. пособие под ред. Т.В. Мишаткиной, Я.С. Яскевич. – 3-е изд., стереотип. – Мн., 2004. – 304 с.
2. Малахов В. Этика спілкування. Навч. Посібник. – К: Либідь, 2006. – 400 с.
3. Кон И.С. Открытие "Я". – М: Изд. полит. лит., 1978. – 367 с.
4. Хамитов Н., Крилова С. Философский словарь. Человек и мир. – К., 2006. – С. 101-102.
5. Росенко М.Н. и др. Основы этических знаний. – СПб., 1998. – С. 173.
6. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. – К., 2001. – С. 256.
7. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М., 1998. – С. 20.
8. Ситниченко Л.А. Человеческое общение в интерпретациях современной западной философии (критический анализ)/АН УССР. Ин-т философии; Отв.ред. А.Н. Ермоленко – К., 1990. – С. 86.

Матеріал надійшов до редакції 10.10. 2007 р.

Ю.С. Уколова. Толерантное общение как этическая проблема духовной культуры общества в ситуации постмодернизма.

В статье рассматривается вопрос толерантного общения как этическая проблема духовной культуры общества в ситуации постмодернизма. Отмечается, что внешним проявлением культуры общения является этикет, который представляет собой внешнюю толерантность, а мораль как форма общественного сознания и как совокупность существующих нравов помогает человеку в выборе линии поведения, корректирует его поступки и отношения.

Y.S. Ukolova. Tolerant Intercourse as Ethics Problem of Spiritual Culture of Society in the Situation of Postmoderniti.

The question of tolerant intercourse as ethics problem of spiritual culture of society in the situation of postmoderniti is examined in the article. An author marks that the external display of culture of intercourse is etiquette which shows by itself external tolerance, and moral as form of public consciousness and as an aggregate of existent dispositions helps a man in the choice of line of conduct, corrects his acts and relations.